

İnsan hüquqları - keçmişdən indiyə

Bütün minilliklər boyu insan həyatı müxtəlif təhlükələrə məruz qalmışdır. Buna cavab olaraq, insanların bərabərliyini, diskriminasiyanın və zorakılığın yolverilməzliyini ifadə edən humanist ideyalar meydana gəlmiş, cəmiyyətdə və ictimai şüurda möhkəmlənmişdi. İnsan hüquqlarının mənavi-fəlsəfi başlanğıcı ona sosial həyatın iştirakçısı kimi hüquqi baxışlarla paralel formalaşmışdır. Nəzəriyyədə və özünün təcrübə ifadəsində hər bir hüquq sistemi bu və ya digər səviyyədə özünə hüququn subyektini kimi insanın hüquqi konsepsiyasını daxil etmişdir. Bundan başqa, həmçinin, şəxsiyyətin hüquq və öhtəlikləri və təminatları haqqında təsəvvürlər də bu sistemdə öz təcəssümünü tapmışdır. İnsan hüquqları anlayışı özündə hər bir hüququn zəruri, ayrılmaz və qaçılmaz komponentini ifadə edir. Bu isə, o deməkdir ki, insan hüquqları olmadan hüquq qeyri-mümkün olduğu kimi, insan hüquqları da hüquq çərçivəsindən kənar mövcud ola bilməz.

Daşqın Qənbərov yazır: "Müasir sivil cəmiyyətlərdə bütün fəaliyyət sahələrində və formalarında insanın əsas hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi məsələsi diqqət mərkəzində olur. Belə cəmiyyətlərin inkişaf dialektikasının əsasında, məhz insanın əsas hüquq və azadlıqları dayanır. İnsan hüquqlarının təşəkkül tapması və inkişafı sivilizasiyanın tipini və inkişaf mərhələsini səciyyələndirir. Təbii ki, bunun obyektiv səbəbini müəyyənləşdirmək çətin deyildir. Belə ki, insan və dövlət arasındakı münasibət bu və ya digər sivilizasiyanın təbiətini müəyyənləşdirən mühüm əlamət rolunda çıxış edir. İnsan və dövlət arasındakı münasibətlər, ən əsası, həm də dövlətin hüquqi və qeyri-hüquqi olduğunu müəyyənləşdirir. İnsanın hüquq və azadlıqlarının qorunması, sözsüz ki, insan-dövlət münasibətlərində öz ifadəsini tapır. Yəni insanla dövlətlər arasındakı münasibətlərin xarakterinə əsasən, cəmiyyətdə əsas insan hüquq və azadlıqlarının qorunub-qorunmaması müəyyənləşir. Aydın ki, insan hüquq və azadlıqlarının qorunduğu dövlətlər, hüquqi dövlət kimi səciyyələndirilir. Məhz bu baxımdan, hesab olunur ki, insan-dövlət münasibətlərinin xarakteri dövlətin xüsusiyyətini müəyyənləşdirir.

Şübhəsiz, insan hüquqları sosial-tarixi bir fenomendir. İnsan hüquqları haqqında təsəvvürlərin meydana gəlməsi və inkişaf etməsi qırılmaz şəkildə dövlət, hüquq, siyasət və qanunvericilik haqqında nəzəri biliklərin formalaşması və təkamülü tarixi ilə bağlıdır." Sözsüz ki, insan hüquqları haqqında təhəllil apararkən, ümumilikdə, hüquq anlayışının mahiyyətinə diqqət yetirmək qeyri-mümkündür. Hüquq və insan hüquqları anlayışları biri-biriləndən ayrılmaz və eynicinslidir. İnsan hüquqları istənilən hüququn zəruri, ayrılmaz və qaçılmaz komponentidir.

İnsan hüquqları olmadan, hüquq təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Eynilə də, insan hüquqları hüquqsuz mövcud ola bilməz. Deməli, insan hüquqlarının meydana gəlməsi və inkişafı ancaq ümumi hüququn çərçivəsində mümkündür.

D.Qənbərovun fikrincə, ən sadə formada hüququn təbiəti izah olunarkən, o, kimesə fəaliyyət göstərmək və nədənsə istifadə etmək azadlığının verilməsi kimi səciyyələndirilir. Bunu insan hüquqlarının mahiyyətini açan universal yanaşma kimi də nəzərdən keçirmək mümkündür. İnsanın özünün bu və ya digər hüquqdan digərlərinin hüquqlarının reallaşdırılmasına mane olmayacaq səviyyədə istifadə edir. Buradan, belə qənaətə gəlmək olur ki, insan hüquqları fərdin həyatını, ləyaqətini və ictimai həyatın bütün sahələrində fəaliyyət azadlığını təmin edən təbii imkanlardır.

Təbii hüquq dedikdə, insana anadangəlmə mənsub olan və insan həyatından ayrılmaz olan hüquqlar nəzərdə tutulur. İnsan hüquqları vətəndaşlıq mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, istisnasız dövlətdə yaşayan hər bir kəsə aiddir. Şəxsi və təbii hüquqlar elə bu kateqoriyadan olan hüquqlardır. Müəyyən hüquq və azadlıqlarının reallaşdırılması ilə yanaşı, insan, həmçinin, qanunla təsbit olunmuş öhtəliklərini də gözləməlidir. Məhz bu öhtəliklər hüquqi tənzimləmənin balansının dayanıqlığını və dinamizmini təmin edir. Beləliklə, insanın hüquq və azadlıqlarının gözlənilməsi səviyyəsi, bütövlükdə, cəmiyyətin və dövlətin xarakterini açırsa, onun qanunla müəyyənləşdirilmiş öhtəlikləri isə, cəmiyyətin inkişafının vacib şərti rolunda çıxış edir. İnsan-dövlət münasibətlərinin xarakteri, cəmiyyətin inkişaf dinamizmi insanın əsas hüquq və azadlıqlarının və öhtəliklərinin reallaşdırılması ilə müəyyənləşdirir.

Bəşər sivilizasiyasının inki-

şafının hər bir mərhələsində insanın təbii tələbatlarının nəzərə alınması ilə beynəlxalq və milli qanunvericilik aktlarında insanın və vətəndaşın hüquq və azadlıqları təsbit olunmuşdur. Müasir cəmiyyətlərdə əsas hüquqları və azadlıqlarının gözlənilməsi səviyyəsi cəmiyyətin xarakterini açan əsas göstərici kimi qəbul olunur. Hər bir dövrdə olduğu kimi, müasir dövrimüzdə də insanın əsas hüquq və azadlıqları müəyyən amillərin təsirinə məruz qalır.

Məqalədə müasir dünyada insan hüquq və azadlıqları sahəsindəki vəziyyət və ona təsir edən amillər ətrafında təhlillər aparılır.

Hazırkı mərhələdə insan hüquqlarının möhkəm beynəlxalq-hüquqi əsaslara malik olmasına baxmayaraq, onun mahiyyətinin ilkin izah edilməsinə hüquqi deyil, daha çox fəlsəfi mənbələrdə rast gəlinir. İnsan hüquqları anlayışının izahına istənilən dində rast gəlinməklə yanaşı, həm də, demək olar ki, bütün fəlsəfi məktəblərin təlimlərində bu məsələyə toxunulmuşdur. Məsələn, insan hüquqlarının mahiyyətini tanıtmış filosof M.Perri özünəməxsus tərzdə izah etməyə çalışmışdır. Belə ki, M.Perri qeyd edirdi ki, bəzi şeylər insana münasibətdə heç vaxt edilməməlidir, bəzi şeylər isə, əksinə, insana münasibətdə həyata keçirilməlidir. Məhz bu şeylər ümumi "insan hüquqları" adı altında birleşir.

İslam dininin təməl prinsiplərinə nəzər salsaq, görürük ki, insan hüquqlarının universal əsasları burada öz əksini tapmışdır. Məhəmməd Peyğəmbər (s.ə.s.) xalqlar arasında bərabərliyi və müxtəlif dinlərə münasibətdə tolerantlığı təşviq edirdi. Müqəddəs Quranda insan həyatının toxunulmazlığı, müqəddəsliyi və başqalarına münasibətdə mərhəmətli olmaq aydın ifadəsini tapmışdır. Bütün insanları Allah qarşısında bərabər olması islam dininin təşviq etdiyi əsas şüardır ki, bu da, bir daha sübut edir ki, islamda insan hüquqlarının ciddi əsasları vardır.

D.Qənbərov daha sonra yazır: "Fəlsəfi fikir tarixində insan hüquqları insanların mürəkkəb qarşılıqlı münasibətləri kontekstində nəzərdən keçirilmişdir. Tarixin inkişaf mərhələlərinə nəzər salsaq, müxtəlif dövrlərdə fərqli mədəniyyətlərin daşıyıcıları olan filosoflar insan qayğılarına və sosial ədalət məsələlərinə və insanların başqaları ilə davranış qaydalarına ciddi diqqət yetirmişlər. Moizm təliminin əsasını qoymuş Qədim Çin filosofu Mo-

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına
Dövlət Dəstəyi Fondu**

KİVDİF

www.kivdf.gov.az

Bu yazı Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyə dəstəyi ilə "İnsan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsi, vətəndaşların hüquqi, siyasi mədəniyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial və siyasi fəallığın artırılması" istiqaməti çərçivəsində hazırlanıb

Tszi başqalarına münasibətdə öhtəliklərin və hörmətin vacibliyindən bəhs etmişdir. Bu zaman, o, təkəcə ailə üzvlərinə və ya yaxın insanlara münasibətdə deyil, hamıya münasibətdə qeyd edilən məqamlara diqqət yetirilməsini vacib hesab edirdi. Konfutsinin davamçısı olan Menkus isə, qeyd edirdi ki, insan xeyirxahlığı dövlət tərəfindən təşviq olunmalıdır və qorunmalıdır. Göründüyü kimi, lap qədim dövrlərdən sosial ədalət və mənafeyyət məsələləri dövrünün müdrik insanların ciddi düşündürmüşdür. İnsan hüquqlarının tarixən ciddi aktualıq kəsb etdiyi haqqında tam təsəvvürlərə malik olmaq üçün məşhur Hammurapi qanunlarını xatırlama kifayətdir. Bizim eradan əvvəl VI əsrdə fars hökmdarı Böyük II Kir "Kir Manifestini" qəbul etmişdir. Bu manifestdə azadlıq, dini etiqat, bir sıra sosial və iqtisadi hüquqlar yer almışdır. Qədim Yunanıstanda Platon ümumi ədalətin hər şeydən üstün olunması ideyasını dəstəkləyirdi. Təbii hüquq nəzəriyyəsinin inkişafında isə, Aristotelin olduqca böyük töhfəsi olmuşdur. Sitseron insanı başqalarına münasibətdə ədalətli davranmağa sövq edən ümumi ədalət ideyasını dəstəkləyirdi. O, qeyd edirdi ki, təbii hüquq bütün insan cəmiyyəti üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Tarixi mənbələrə əsasən, belə qənaətə gəl-

mək olur ki, təbii hüquq konsepsiyasından millətlərin hüquq konsepsiyası doğmuşdur. Deməli, nəzərdən keçirdiyimiz məqamlar aydın göstərir ki, insan hüququnun mahiyyəti həm də insanlar arasında ədalətdən və cəmiyyətdə hamının bərabərliyindən ibarətdir."

Hüququn dərk edilməsi problemi onun həm obyektiv, həm də subyektiv planda çoxmənalılığı ilə bağlıdır. İnsan hüquqları hüquq fəlsəfəsinin və digər elmlərin mərkəzi kateqoriyasını təşkil edir. Hüquq insanı hər gün əhatə edən amildir. Bununla yanaşı, o, əldə olunmuş sosial inkişafın səviyyəsini ifadə edir. Azadlığın həyata keçirilməsinin qarantı və onun qorunması vasitəsi rolunda, məhz hüquq çıxış edir. Bu, bir daha sübut edir ki, hüquqla azadlıq üzvü şəkildə bağlıdır. Hüquq elimində hüquq və azadlıq arasındakı əlaqə bəşəriyyətin konkret tarixi inkişaf dövrü ilə şərtlənən hüquq növlərində ifadə olunur. Hüquq növlərində azadlığın səviyyələri müəyyənləşir. Tədqiqatlarımıza əsasən, qeyd edə bilərik ki, müasir mərhələdə, artıq dörd hüquq növü fərqləndirilir. Bunun təsdiqini əksər tədqiqatçıların mövqeyində də görmək mümkündür.

VAHİD ÖMƏROV,
fəlsəfə üzrə fəlsəfə doktoru